

Шеховцова Т. А.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

АВТОБІОГРАФІЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОГО МОНАРХА ЯК ЕГО-ТЕКСТ

У статті запропоновано порівняльний аналіз середньовічних автобіографій – «Повчання» Володимира Мономаха та «Vita Caroli» («Життя Карла») Карла IV Люксембурзького – як его-текстів. Мета дослідження – з'ясувати особливості середньовічного «монархічного» автобіографізму, схарактеризувати специфіку автобіографічного наративу, простежити особливості вираження авторської суб'єктивності й самосвідомості, виявити спільне і відмінне в авторських інтенціях та наративних механізмах.

Показано, що в обох творах представлений автобіографічний дидактичний наратив, характерні риси якого – переплетення дидактики з автобіографічними і суб'єктивно-особистісними (ліричними) елементами та подання своєї біографії як зразкового досвіду. Близькість автобіографічних ситуацій, авторських мотивацій і прагматичних настанов зумовили схожість наративних стратегій. Життєписи набувають рис проповіді, повчання. Настанови монархів значною мірою стосуються релігійних аспектів і порятунку душі, тому в образі ідеального правителя домінують риси християнського благочестя, а в оповіді присутні елементи сповіді. Монархи постійно згадують про Божу підтримку, але у Карла це більшою мірою пов'язано з уявленням про богоданність державної влади, тому божественне втручання сприяє її сакралізації. У Мономаха надія на Божественну допомогу скоріше є проявом типового для середньовічної людини як носія теоцентричної свідомості відчуття своєї долі як небесно вирішеної і сприйняття особистих успіхів як божої нагороди за праведність і благочестя. Оповідачі не відтворюють історію власного життя як шлях духовної еволюції, становлення особистості. Основою образу ідеального правителя стає зроблений ним вибір між добром і злом, божим і диявольським, спокусою і духовним спасінням, що зумовлює відсутність дистанції між я-реальним і я-ідеальним, я-минулим і я-теперішнім. Зближення планів я-героя і я-оповідача надає актуальності ретроспективному наративу і часо-просторовому континууму, в якому існує та діє автор-актор.

Ключові слова: середньовічна автобіографія, автобіографічний наратив, его-текст, самосвідомість, Володимир Мономах, Карл IV Люксембург.

Постановка проблеми. Термін «его-документи» був запроваджений 1958 року нідерландським істориком Жаком (Якобом) Прессером, професором Амстердамського університету. Так вчений запропонував називати джерела, що походять від конкретної людини і, як правило, написані від першої особи. Найпоширеніші види его-документів – щоденники, листи, автобіографії, мемуари, записники, дорожні нотатки. Згідно з Ж. Прессером, его-документи – це історичні джерела, в яких дослідник стикається з категорією «я» (або іноді «він») як суб'єктом опису, котрий водночас пише і є присутнім у тексті [13, р. 7].

Літературознавче вивчення его-текстів спрямовано, перш за все, на розкриття специфіки авторського «я» і засобів його самовираження. Особистість автора проявляється в тому, як він конститує власний образ, який обирає матеріал, які факти і з якою метою описує, як їх оцінює, на які зразки орієнтується. В тексті знаходять відо-

браження соціальний і культурний статус, духовні та ідеологічні настанови автора.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні термін «его-документ» («его-текст») широко застосовується в соціальних і гуманітарних науках для позначення «тексту про себе». Дискусійними залишаються питання жанрового розмежування та конститутивних жанрових ознак цих текстів [9; 14; 15]. Більшість учених підкреслює егоцентризм автобіографічного наративу, тобто його особистісну наповненість, суб'єктивну складову, концентрацію уваги автора на власному «я». Автор его-тексту водночас постає суб'єктом і об'єктом оповіді. Одним з «класичних» видів его-тексту є автобіографія, тобто «біографія людини, написана нею самою» [22, р. 73]. На думку П. Біциллі, в автобіографії важливо виявити «мірку» індивідуальної свідомості: «ступінь бажання і вміння говорити про себе» (Цит. по: [5, с. 22]).

У вітчизняних літературознавчих студіях увагу дослідників автобіографічного письма було зосереджено головним чином на літературі Нового часу [3; 4; 7; 12 та ін.], тоді як жанр автобіографії має більш давню історію. Першим зразком вчені вважають «Сповідь» Августина Блаженного (близько 397–398 рр.) [20], що поєднала сповідальні та релігійні мотиви і заклала основу для подальшого розвитку жанру.

У середньовічній літературі небагато автобіографічних творів: «Щоб говорити про себе, потрібно, щоб власна особистість вважалася предметом, гідним уваги і самостійного вивчення. І тоді кожна історична епоха пропонує свою власну шкалу самозначимості персони, де у Середньовіччя будуть майже мінімальні показники» [5, с. 24]. Персоною, яка була безумовно значущою для оточуючих і для себе, у Середньовіччі міг стати, перш за все, носій верховної влади, тобто державець, монарх. Феномен середньовічної автобіографії неодноразово привертав увагу вчених [5; 6; 11; 23], але порівняльного аналізу нечисленних автобіографічних творів монарших осіб досі не існує.

Постановка завдання. Матеріалом даної розвідки обрано твори двох європейських володарів Середньовіччя, які стояли на чолі своїх держав: «Повчання дітям» великого князя Київського Володимира Мономаха (1053–1125) і «Vita Caroli» («Життя Карла») Карла IV (1316–1378), короля Чехії та імператора Священної Римської імперії, представника династії Люксембургів. Дослідження ґрунтується на засадах компаративного та нарративного аналізу і має на меті з'ясувати особливості середньовічного «монархічного» автобіографізму, схарактеризувати специфіку автобіографічного нарративу, простежити особливості вираження авторської суб'єктивності і самосвідомості, виявити спільне і відмінне в авторських інтенціях та нарративних механізмах. Запропоновані автобіографічні тексти містять багатий матеріал для порівняльного дослідження.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж звернутися безпосередньо до аналізу обраних текстів, необхідно згадати умови і причини їх створення. Автобіографічні ситуації (тобто життєві обставини, що спонукають авторів описувати власне життя) в обох випадках подібні. «Повчання» Володимира Мономаха більшість дослідників датують приблизно 1117 роком (саме на цьому році закінчується перелік походів князя, про які він згадує). Авторів вже йшов сьомий десяток. «Сидячи на саях» (тобто готуючись до смерті), князь дає

поради своїм наступникам, ділиться багатим життєвим досвідом і, спираючись на нього, формує образ ідеального правителя. Щодо датування «Vita Caroli» існує кілька версій. Більшість експертів датує її 1350 роком [25], коли король Священної Римської імперії та Богемії після серйозної травми був майже паралізованим, прикутим до ліжка і не мав впевненості щодо свого зцілення (історики вважають, що він отримав травму хребта на лицарському турнірі). Тоді Карл і починає працювати над латиномовною «Vita Caroli», яка мала стати підбиттям підсумків його життя і настановою нащадкам (після одужання король доручає продовження біографії комусь із довірених осіб). За іншими версіями, «Vita Caroli» була написана у період з 1365 по 1372 рр. [21, с. 355], або у 1370–1371 рр. [16, с. 11]. У цей час Карл був більш зрілою або навіть літньою людиною, що теж зближує його з Мономахом як автором автобіографії, але тоді незрозуміло, чому життєпис короля доведений лише до 1346 року.

Близькість смерті підсилює релігійні почуття, у тому числі відчуття власної гріховності, а також створює ситуацію підведення підсумків в умовах часу, що спливає. Звідси мотивація і наміри авторів: бажання встигнути передати нащадкам свій досвід як спадщину і намагання показати себе «перед богом і людьми» (Діяння 24:16) морально гідним правителем.

Важливими характеристиками его-тексту є категорії автора і адресата. Автори автобіографій декларують адресатів творів та визначають бажане сприйняття написаного. Монархи адресуються перш за все до своїх спадкоємців. Мономах пише: «Хай діти мої, чи інший хто, слухаючи сю грамотицю, не посміються, а кому із дітей моїх вона буде люба – хай прийме її в серце своє і, не лінуючись, почне, як і я, трудитися... [8]. У Карла читаємо: «Я хочу познайомити моїх спадкоємців, які сядуть на мій подвійний трон, з двоїстим життям цього світу, щоб вони обрали найкраще» [24] (Тут і далі перекладено мною. – Т. Ш.).

Жоден із текстів не є «чистою» автобіографією, бо велике місце в них займають духовно-релігійні міркування і повчання. Твори розпочинаються морально-релігійним вступом, наповненим цитатами із Святих книг. Надалі автори викладають програму релігійно натхненого правління і свою особисту долю й життя подають як належний приклад поведінки: «...не хвалю себе, ні відваги своєї, а хвалю Бога і прославляю милість його, що <...> не лінивим створив мене, бідного, а на всі діла людські потрібним <...> І цю грамотицю про-

читаючи, подвигніться на всі добрі діла» [8]; «Я хочу розповісти про безплідне і нерозумне життя своє, а також про початок мого мирського шляху, щоб це послужило вам напученням» [24].

У творах Володимира Мономаха і Карла IV представлені схожі концепції правління та образи ідеального правителя. «Повчання» Володимира Мономаха складається з трьох частин: духовних настанов, правил і вказівок для князів; життєпису самого автора, що має служити прикладом і наукою; і листа до князя Олега Святославича (Гориславича), де теж втілені основні принципи княжої програми. Хоча власне автобіографією може вважатися лише друга частина, в першій і третій також міститься прихована самохарактеристика. Повчання набуває рис автобіографії. Мономах радить дітям поводитися так, як він сам, і наводить автобіографічний приклад: двоюрідні брати пропонували йому порушити клятву хресного цілування, яку дали на Любецькому з'їзді князів 1097 р., але він залишився вірним обітниці. Те саме бачимо і в третій частині, у листі до Олега Святославича, де князь пише про загибель сина і свої убоління, описує стосунки з братами, згадує про військові походи.

«Автобіографія» Карла умовно ділиться на дві частини. Перша, власне автобіографічна (розділи 1–14), написана від першої особи і розповідає про молоді роки Карла, його життя й політичну діяльність до 1340 р. Друга частина (розділи 15–20) присвячена викладу подій 1341–1346 рр., її писали за дорученням короля, і оповідь у ній ведеться вже від третьої особи. У «Vita Caroli», як і у «Повчанні», міститься не тільки біографія володаря, написана їм самим, але й певна концепція влади, образ «справжнього» правителя і повчання нащадкам. Карл звертається до своїх послідовників, котрі будуть сидіти на його троні, з міркуваннями про справжність духовного життя, про смисл і мету людського буття та життя правителя. Він надає великого значення моральним принципам монарха і закликає йти по життю з істинною вірою, дотримуватись божих заповідей, бути справедливим, любити свій народ, не прагнути багатства, не заздрити. Король розповідає про своїх вчителів, наставників, про свої військові перемоги та поразки, про відновлення країни, рідної Чехії.

Важливою складовою ідеального правління Володимир Мономах і Карл IV вважають взаємини між правителями: взаємна поступливість, сумісні походи, покора старшим, повага до прав інших, зокрема молодших. Монархи закликають до подолання міжусобиць, зміцнення мирних

відносин між правителями, що вважають невідмінною умовою процвітання країни. Володимир Мономах формулює головний принцип міжкняжих відносин і взаємодій: «...ти сидиш на своєму, – на цьому і домовляйся» [8]. Князь наводить приклад, як він «віддав братові стіл батька його, а сам пішов на стіл батька свого» [8]. Ще одним конкретним зразком цієї політики стає звернення до Олега зі словами примирення. Мономах прощає вбивцю сина і пропонує укласти мир, забувши про минулі образи: «...я тобі не ворог і не месник <...> не хочу я лиха, але добра хочу братії і Руській землі» [8].

Карл теж відстоює миролюбність: радить доходити згоди, залагоджувати розбрати, щоб встановився та утвердився спокій світу: «Не заздрить один одному, але майте краще між собою любов, бо заздрість породжує ненависть» [24]. Державці не тільки перераховують свої військові походи і перемоги, але й постійно згадують про примирення ворожих сторін та укладання мирних договорів, віддаючи перевагу дипломатії над битвами (Мономах нараховує мирних угод «без одного двадцять»).

Обидва автори дотримуються важливого для Середньовіччя правила наступності і спадкоємності поколінь, тому значне місце в автобіографічній оповіді посідає образ батька. Для Мономаха Всеволод Ярославич є безперечним авторитетом, керівником у житті і зразком для наслідування. Згадки про нього проходять пунктиром через усю оповідь: «послав мене отець», «ходили із батьком», «зо сто разів їздив до батька», «я з батьком ловив всякого звіра», «весною посадив мене отець у Переяславі», «мирів укладав із половецькими князями <...> і з батьком, і без батька», «після батькової смерті», «пішов на стіл батька свого» [8]. Приклад батька Мономах хоче передати синам: «чого не вмієте, тому навчайтеся, як батько мій, дома сидючи, вивчив п'ять мов», «Так і отець мій блаженний робив». У листі до Олега Мономах теж апелює до батьківського авторитету: «Подивись, брате, на батьків наших», «Тим-бо шляхом ішли діди і батьки» [8].

В автобіографії Карла IV батько теж є наскрізним персонажем. Син постійно згадує про нього, їхні шляхи раз у раз перетинаються: «батько вирушив до Болонії», «батько зібрав велику армію», «наш батько прибув до Богемії», «я знайшов свого батька в графстві Люксембург», «я вирушив до свого батька в місто Парму», «я поспішив до батька», «я поїхав із батьком», «я приїхав до батька» [24]. Це зумовлено ще й особливістю

політичної ситуації в країні, так званим «Люксембурзьким двовладдям», коли Карл був співправителем свого батька: «батько прийшов з нами», «склали змову проти мене і мого батька», «наш батько довірив нам свою владу на час його відсутності», «наш батько дав нам титул», «батько не зміг прийти нам на допомогу», «я повернувся до Франції разом із батьком» [24] (Карл пише від першої особи то в однині, то в множині, вдаючись до *Pluralis majestatis* («множини величі»)).

Однак відносини між Іоанном (Яном) Люксембурзьким та його сином не були безхмарними. Карл неодноразово згадує про недовіру батька: Іоанн вірить наговорам злих і брехливих радників, які запевняють, що спадкоємець замишляє позбавити його трону. Батько усуває сина від влади, позбавляючи його Богемії та Моравії: «Він погодився на їхні плани лише тому, що не довіряв нам» [24]. Тому Карл не завжди відвертий з батьком: «Мені з деяких міркувань здалося краще промовчати, ніж розповісти та відкрити все моему батькові» [24]. Але батьківський авторитет домінує: «Мій батько... послав мене до короля Франції», «мій батько послав за мною», «нас покликав батько», «батько послав нас проти герцога Сілезії», «ми приступили до справ цих, як доручив нам батько наш» [24]. Християнські цінності і моральні настанови передаються від батьків, як сказано у Псалтирі: «Бо написано: “Батьки наші оповідали нам”» [24].

Володимир Мономах закликає нащадків мати насамперед «страх Божий в серці своєму», не лінитися ні на що добре, не бути жадібним, творити щедрю милостиню, пам'ятаючи про те, що кожна людина смертна і дні її на землі скороминучі. Мономах схиляє синів до милосердя, поміркованості, наголошує на необхідності турбуватися про простих і убогих людей («Також і бідного смерда, і вбогу вдовицю не давав я сильним обидити» [8]) та закликає «не ухилятися наставляти падких до влади» [8]. Про те саме пише і Карл Люксембурзький: «Коли ж ви, прикрашені королівською діадемою, царюватимете після мене, пам'ятайте, що і я царював до вас, і що розпався на порох і глину черв'ячну», «І будьте милосердні до бідних і нужденних <...>. Зненавидьте жадібність <...> збирайте багатство розуму, бо у володінні ним багато влади», «Не залишайте в собі місця для гніву, але для смирення» [24].

В образі ідеального правителя поєднуються християнські й лицарські чесноти. Середньовічний правитель – це державець-воїн, тому обидва автори перелічують свої битви і перемоги, але

неодмінно згадують про божественну підтримку: «...і Бог нам поміг і свята Богородиця: перебили дев'ятсот половців і двох князів взяли», «Бог і святий Борис не дав їм мене на поживу», «Бог нам поміг – перебили їх» [8]. Слова «...і Бог нам поміг» стають рефреном в описі походів Мономаха. Карл змальовує образ благочестивого, мудрого і богобраного правителя і теж постійно нагадує про Боже благословення: «...І так, з Божої милості, ми здобули перемогу над нашими ворогами», «І з Божою допомогою ми так зміцнилися, що стали потужнішими за всіх наших ворогів», «Божою милістю я уникнув отруєння», «мені згори було дано Божою милістю» [24].

Карл так само, як і Володимир Мономах, високо цінує освіченість і ревність до навчання: «Не промовчу про милість, даровану мені Богом, про любов до вчення» [24]. Мономах наказує синам: «Не забувайте того доброго, що вмієте, а чого не вмієте, тому навчайтеся» [8]. Володимир з пошаною згадує, що його батько знав п'ять мов. Карл, який навчався у Сорбонні, теж володів п'ятьма мовами: «Але з божественної благодаті ми вміли говорити, писати і читати не тільки чеською, але й гальською, ломбардською, німецькою і латиною» [24].

В текстах наявні формальні прикмети автобіографізму, зокрема, використання займенника першої особи. Презентація і смислове наповнення «я» у «Повчанні» подвійні. По-перше, це традиційні для середньовічної літератури формули авторського самоприниження: (я) худий (негідний, недостойний), грішний, мізерний, слабкий розумом тощо. По-друге, це ліричні самохарактеристики, що містять суб'єктивно-особистісний елемент, передаючи почуття, емоції, психологічний стан автора: «О многостраждальний і печальний я», «узяв Псалтир, розгорнув у печалі», «жаліючи душі християнські», «І я, побачив смиренність сина свого, пом'якшав», «про те я братам висловив жаль» [8].

Виходячи з християнських уявлень, Мономах стверджує першість духовного начала («душа мені своя лучча всього світа цього» [8]) і пише, «подумавши в душі своїй». Автобіографічні інтенції заохочують його трохи відкрити свою душу, що вводить у «Повчання» сповідальний компонент: «Чи в тому гріх сотворив, що на тебе ішов у Чернігів, ради поганих, у тому каюся, про те я братам висловив жаль і знову повідав, бо я – людина» [8]. Мотиви покаяння і сповіді пов'язані ще й з часом написання: вчені вважають, що князь писав свій твір на початку Великого посту [8].

Повчання завершується молитвою, де цитуються уривки з великопісного Великого канону Андрія Критського.

Карл також використовує засоби авторського самоприниження: «моя нікчемність», «моє нерозумне життя» [24]. Сповідальний компонент у його автобіографії слабше виражений, але все ж присутній. Наприклад, Карл кається у захопленнях молодості, розповідаючи, як слугам диявола вдалося спокусити його «...з праведного шляху в плетиво бруду і хтивості, і таким чином, спокушені розпусними, ми були розбещені разом із розпусниками» [24].

Стиль оповіді у «Vita Caroli» здебільшого літописно-протокольний (такий само, як у другій, власне біографічній, частині «Повчання» Мономаха). Якщо король і передає емоції, вони носять узагальнений, доволі абстрактний характер, так що позначення «ми» можна віднести як до особи автора, так і до його соратників: «ми були у великому смутку» (через відсутність допомоги під час облоги Кремони). У відображенні своїх почуттів Карл більш стриманий, ніж Мономах, але за об'єктивним фактографізмом подекуди вгадуються особисті відчуття і переживання. Описуючи своє повернення до Чехії після одинадцятирічної відсутності, король згадує, як дізнався там про смерть матері, і зауважує, що він не знайшов у Богемії «ні батька, ні матері, ні брата, ні сестри, ні когось із близьких» [24]. В занедбаному королівстві не було жодного незакладеного замка, де Карл міг би зупинитися, і йому довелося жити в звичайних міських будинках, як простому городянину. Далі мова йде у діловому тоні про конкретні справи заради відновлення королівства і його подальшого добробуту, але образ самотнього і бездомного короля вочевидь постає лірично забарвленим.

Обом авторам притаманні щирі патріотичні почуття, вони намагаються сприяти процвітанню рідної землі: «Добра хочу братії і Руській землі» [8]; «Празький град був повністю спустошений, зруйнований, знищений <...>, він майже зрівнявся із землею. На тому місці ми наказали заново побудувати великий і гарний палац <...>. І королівство розцвітало день у день» [24].

Своє внутрішнє «я» Карл розкриває по-іншому, ніж Мономах, – описуючи сні та видіння, у яких діють божественні сили. Якраз у той час, коли король піддався спокусам, він бачить уві сні, як ангел з вогняним мечем завдає смертельної рани союзнику його батька герцогу Гігу, дофіну В'єннському, караючи його за гріх розпусти.

Войовничий ангел, тримаючи Карла за волосся, наказує йому стежити за собою і переказати батькові, щоб той теж остерігався подібних гріхів. Карл розповідає про своє сновидіння батькові, але Іоанн радить не вірити снам, ще не знаючи, що герцог справді смертельно поранений (Гіг VIII загинув у 1333 році в бою проти савойців). Сон Карла виявився віщим.

Інший дивовижний випадок відбувається під час ночівлі у старому будинку празького бургграфства. Карл прокидається від того, що, як йому здається, «щось ходило по кімнаті». Він будить свого супутника, Бушека, котрий спить поруч з ним, але той нічого не відчуває і не може побачити. Випивши вина, Бушек ставить порожній кубок і знову лягає. Карл не може заснути і бачить, як кубок летить з одного кута кімнати в інший, ніби його кинула невидима рука, ударяється о стіну і відлітає на середину кімнати. Свою реакцію оповідач передає стримано: «Ми сильно злякалися, тому що чули кроки в кімнаті і нікого при цьому не бачили» [24]. Вранці кубок залишається посеред кімнати. У снах можна побачити своєрідне самозастереження проти двох гріховних пристрастей – блуду і пияцтва (які, між іншим, були притаманні Іоаннові Люксембурзькому). Недарма й Мономах радив своїм синам: «Стережіться брехні і пияцтва, і блуду» [24].

Під впливом снів і видінь Карл відмовляється від гріховних спокус і все сильніше тяжіє до релігії і моральної стриманості. Він всіляко підтримує церкву, будує храми, збирає християнські реліквії, відроджує культу святих. Як відомо, «золота доба» Чеського королівства у часи Карла Люксембурзького багато в чому зумовлена тим, що Карл волів бути не таким королем, як його хоробрий, але нерозважливий і нестримний батько [21].

В індивідуальних текстах проглядають середньовічні культурно-ідеологічні моделі. «Церковна свідомість середньовіччя не заперечує державотворчої місії еліт, не вимагає від них формального зречення світу. Проте сама місія аристократії переусвідомлюється, виходячи з добровільного й свідомого підпорядкування світської ієрархії вищому носієві ієрархічної влади та її джерелу – Богові, об'явленому в земній історії через Ісуса Христа та безпосередньо Йому підлеглу ієрархічну інституцію – Церкву» [2, с. 225]. Для середньовічної людини як носія теоцентричної свідомості характерне відчуття її долі як небесно вирішеної. У сприйнятті Мономаха і ще більшою мірою Карла державна влада дарована Богом, тому вона певним чином сакралізується: «Я вря-

тувався завдяки божественній благодаті, яка мене охороняла» [24].

Автори постійно згадують про Божу підтримку благочестивого правителя і апелюють до християнських джерел. Із святих книг, з яких Мономах черпає духовні істини, слід назвати Нагірну проповідь, Псалтир, Повчання Василя Великого, великопосний Великий канон Андрія Критського. Карл теж часто цитує Євангеліє і Псалтир, але може звернутися і до античних авторів, наприклад, римського поета Марка Аннея Лукана: «*Et sic proverbium in nobis claruit: Nocuit differe paratis*» [24] («І ось нам стало зрозуміле прислів'я: Зволікати, коли ти готовий, шкідливо»). Повна цитата Лукана: «*Tolle moras, semper nocuit differe paratis*» («Не зволікай: завжди шкідливо зволікати, коли ти готовий») (Lucan. Phars. 1, 281) [18].

Проявами авторської індивідуальності можна вважати емоційність і художність оповіді. Мономах використовує образні звороти: «сидячи на саях», «хай не застане вас сонце в постелі», «його тіло, зів'яле подібно квітці, яка щойно розквітла», «сяде вона як горлиця на сухому дереві» [8]. Карл зазвичай відтворює біблійну образність: «...ви станете нічим, як тінь і цвіт польовий» [24] (пор.: «чоловік – як трава дні його, немов цвіт польовий – так цвіте він» (Пс. 102:15)).

Для автобіографічної літератури характерна дистанція між часом подій і часом оповіді та множинність авторського «я»: «я», що зображує, та «я» зображуване, між якими існує велика часова дистанція [19, р. 76]. Автор-наратор і автор-актор (персонаж, носій дії) розділені часом і простором, відрізняються життєвим досвідом, віковою психологією тощо. Описуючи минуле, державці-оповідачі іноді згадують про свій тодішній вік, тобто усвідомлюють часову дистанцію. Мономах описує свої «походи і лови» з тринадцяти років. Карл згадує, як батько послав його до короля Франції у семирічному віці або зауважує: «Потім я поїхав до свого батька в Парму і йшов мені шістнадцятий рік» [24]. Однак в автобіографіях практично немає моральної та психологічної дистанції між планом оповідача у минулому та у сьогоденні (я-сьогодні і я-тоді). Середньовічні автори не знають психології віку. У «Повчанні» Мономах тільки одного разу згадує про поведінку, зумовлену відчайдушністю молодості: «І з коня багато падав, голову собі двічі розбивав, і руки і ноги собі вередив, в юності своїй вередив, не жалів життя свого, не щадив голови своєї» [8], але відразу підводить під ці вчинки універсальну мотивацію і додає виправдальний коментар, який зрівнює дві авторські

іпостасі: «Смерті-бо, діти, не бійтеся ні ратньої, ні від звіра, але мужське діло вершіть, як вам Бог подасть. Бо коли я ні від раті, ні від звіра і від води, і з коня падаючи [не загинув], то і з вас ніхто не зможе постраждати і загинути, якщо не буде на те волі Божої» [8].

Відсутність дистанції спостерігається і в оповіді Карла IV. Навіть у тих поодиноких випадках, коли чеський король передає свої колишні відчуття, не виникає зіткнення двох пластів авторської суб'єктивності, бо маленький Карл поводить не менш зразково, ніж Карл дорослий: «...я навчився читати Години Пресвятої Діви Марії, і, коли вже я їх розумів, я читав щодня з усе більшим задоволенням, тому що було наказано королем моїм вихователям, щоб вони підбадьорювали мене в цій справі» [24] (мова йде про Молитву Годин на честь Непорочного Зачаття Пречистої Діви Марії). Лише зрідка «я», що оповідає, виходить за межі компетентності «я», про яке оповідається: «...ніхто згодом не говорив з ними про це», «Згодом так воно й сталося, про це буде написано нижче» [24].

Єдність авторського «я» в цих автобіографічних наративах зумовлена принаймні двома чинниками. Це, перш за все, характерний для середньовічної літератури так званий суб'єктний синкретизм, тобто нерозчленованість автора і героя [10, с. 59], монологічний характер авторської свідомості [1, с. 15]. Другим чинником виступають вже згадані творчі настанови: автори не прагнуть відобразити історію свого життя як становлення власної особистості або шлях духовного спасіння, що характерне для саможиттєписів Нового часу [17, р. 10], а відтворюють у цій історії свою позитивну програму, ідеальну модель правління. Образ «я», що репрезентує дану модель, повинен бути цілісним і сформованим.

Розглянуті его-тексти належать до різних національних літератур, але показово, що в епоху безперервних воєн, міжусобиць і боротьби за владу два політично далекоглядні й успішні європейські правителі, які зуміли забезпечити процвітання своїх держав, проголошують на власному прикладі першорядність моральних якостей володарів і відстоюють концепцію правління, засновану на кодексі честі, миролюбності, дипломатії та християнських чеснотах.

Висновки. Таким чином, в обох творах представлений автобіографічний дидактичний наратив, характерні риси якого – переплетення дидактики з автобіографічними і суб'єктивно-особистісними (ліричними) елементами та подання своєї біографії

як зразкового досвіду. Близькість автобіографічних ситуацій, авторських мотивацій і прагматичних настанов (автобіографічних намірів) зумовили схожість наративних стратегій в его-текстах. Життєписи набувають рис проповіді, повчання. Настанови монархів значною мірою стосуються релігійних аспектів і порятунку душі, тому в образі ідеального правителя домінують риси християнського благочестя, а в оповіді присутні елементи сповіді. Монархи постійно згадують про Божу підтримку, але у Карла це більшою мірою пов'язано з уявленням про богоданність державної влади, тому божественне втручання сприяє її сакралізації. У Мономаха надія на Божественну допомогу

скоріше є проявом типового для середньовічної людини відчуття своєї долі як небесно вирішеної і сприйняття особистих успіхів як божої нагороди за праведність і благочестя. Оповідачі не відтворюють історію власного життя як шлях духовної еволюції, становлення особистості. Основою образу ідеального правителя стає зроблений ним вибір між добром і злом, божим і диявольським, спокусою і духовним спасінням, що зумовлює відсутність дистанції між я-реальним і я-ідеальним, я-минулим і я-теперішнім. Зближення планів я-героя і я-оповідача надає актуальності ретроспективному наративу і часо-просторовому континууму, в якому існує та діє автор-актор.

Список літератури:

1. Александров О. Середньовічний автор. *Давньоруське любомудріє : Тексти і контексти*. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 9–24.
2. Архієпископ Ігор Ісиченко. Аскетична література Київської Руси. Харків : Акта, 2005–2007. 398 с.
3. Галич О. А. Українська документалістика на зламі тисячоліть : специфіка, генеза, перспективи. Луганськ : Знання, 2001. 246 с.
4. Галич О. А. Fiction і non fiction у літературі : проблеми теорії та історії. Луганськ : СПД Рєзніков В. С., 2013. 368 с.
5. Голубович І. В. Середньовічна автобіографія : від «недоречного відступу» до «біографічного повороту» в сучасній гуманітаристиці (казус П. М. Біцилли). *Libra : збірка наукових праць Центру антикознавства та медієвістики*. URL: <https://surl.li/udjnpum> (дата звернення: 01.04.2025)
6. Ланцута З. Образ автора в «Повчанні» Володимира Мономаха і старокіївська літературна традиція. *Українське літературознавство*. 2016. Вип. 81. С. 208–217.
7. Малишевська І. Автобіографія : витоки, становлення та критика жанру. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/38351/08-Malishevskaya.pdf?sequence=1> (дата звернення: 10.03.2025)
8. Повчання [Володимира Мономаха за Лаврентіївським списком]. *Ізборник*. URL: <http://litopys.org.ua/rvlyar/yar09.htm> (дата звернення: 01.04.2025)
9. Сичевський А. Мемуари як его-документи: вектори автобіографічної нарації, засади використання та інтерпретація // *Інтермарум : історія, політика, культура*. Вип. 13. С. 243–264.
10. Сліпушко О. Образ автора в «Повісті врем'яних літ». *Слово і час*. 2008. №4. С. 58–63.
11. Сліпушко О. «Повчання» Володимира Мономаха як маніфест літератури Високого києворуського Середньовіччя. *Studia Polsko-Ukrainiskie*. 2023. № 10. С. 27–43.
12. Черкашина Т. Жанрово-типологічні риси української автобіографії XX століття. *Синопсис : текст, контекст, медіа*. 2014. № 4. URL: <https://surl.li/vprhvy> (дата звернення: 01.04.2025)
13. Dekker R. Egodocuments and History : Autobiographical Writing in its Social Context since the Middle Ages. Hilversum : Uitgeverij Verloren, 2002. 192 p.
14. Depkat V. Ego-documents. *Handbook of Autobiography/Autofiction*. Vol. I : Theory and Concepts / Ed. by Wagner-Egelhaaf M. Boston, Berlin : De Gruyter, 2019. Pp. 262–267.
15. Hlavatska Yu. L. An autobiographical text: the shifting of the linguistic form (case study of its typology and stylistic features) // *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. Вип. 3 (98). URL: <http://philology.visnyk.zu.edu.ua/article/view/269922/265286> (дата звернення: 15.03.2025)
16. Kavka F. Vláša Karla IV. Za jeho císařství (1355–1378) II. díl (1364–1378). Praha : Univerzita Karlova, 1993. 292 s.
17. Lejeune Ph. L'autobiographie en France. 2e edition. Paris : Armand Colin, 2010. 192 p.
18. Lucanus M. Annaeus. De Bello Civili Sive Pharsalia. *The Latin Library*. URL: <https://www.thelatinlibrary.com/lucan.html>
19. Schmid W. Narratology : An Introduction. Berlin/New York : Walter de Gruyter, 2010. 270 p.
20. Spengemann W. The Forms of Autobiography : Episodes in the History of a Literary Genre. Yale : Yale UP, 1980. 254 p.
21. Spěvák J. Karel IV. Život a dílo (1316–1378). Praha : Svoboda, 1980. 720 s.

22. Starobinski J. The Style of Autobiography. *Autobiography : Essays Theoretical and Critical* / Ed. by J. Olney. Princeton : Princeton University Press, 1980. Pp. 73–83.
23. Uralova S. S. Kizi, Shabidinov Z. The first ruler biography of the middle ages : Vita Caroli. *Academic research in educational sciences*. 2024. P. 813–817.
24. Vita Caroli IV. *The Latin Library*. URL: <https://www.thelatinlibrary.com/vitacaroli.html> (дата звернення: 01.04.2025)
25. Vita Caroli Quarti. Die Autobiographie Karls IV / Einführung, Übersetzung und Kommentar von Eugen Hillenbrand. Stuttgart : Fleischhauer & Spohn Verlag, 1979. 248 s.

Shekhovtsova T. A. AUTOBIOGRAPHY OF A MEDIEVAL MONARCH AS AN EGO-TEXT

The article offers a comparative analysis of medieval autobiographies – "Pouchenie" ("Testament") by Volodymyr Monomakh and "Vita Caroli" ("Life of Charles") by Charles IV of Luxembourg – as ego-texts. The purpose of the study is to identify the peculiarities of medieval "monarchical" autobiography, to characterize the specifics of autobiographical narrative, to trace the peculiarities of expressing the author's subjectivity and self-awareness, and to identify the common and different in the author's intentions and narrative mechanisms.

It is shown that both works present an autobiographical didactic narrative, characterized by the interweaving of didactics with autobiographical and subjective-personal (lyrical) elements and the presentation of one's biography as an exemplary experience. The proximity of autobiographical situations, authorial motivations, and pragmatic guidelines led to the similarity of narrative strategies. The hagiographies acquire the features of a sermon, a teaching. The monarchs' instructions are largely concerned with religious aspects and the salvation of the soul, so the image of the ideal ruler is dominated by features of Christian piety, and the story contains elements of confession. The monarchs constantly mention God's support, but for Charles it is more related to the idea of the divine nature of state power, so divine intervention contributes to its sacralisation. Monomakh's hope for divine help is rather a manifestation of the typical medieval man's sense of his fate as heavenly and perception of personal success as God's reward for righteousness and piety, as a bearer of theocentric consciousness. The narrators do not recreate the story of their own lives as a path of spiritual evolution and personal development. The foundation of the ideal ruler's image lies in the choices they make between good and evil, God and the devil, temptation and spiritual salvation. This leads to the absence of a divide between the real and ideal self, as well as between the past and present self. The convergence of the plans of the I-hero and the I-narrator gives relevance to the retrospective narrative and the time-space continuum in which the author-actor exists and acts.

Key words: medieval autobiography, autobiographical narrative, ego-text, self-consciousness, Volodymyr Monomakh, Charles IV of Luxembourg.